

МЕДІЙНІ ЗАСОБИ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДИСКУРСУ “ІСТОРИЧНА ПАМ’ЯТЬ” У КОНЦЕПЦІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ’ЯТІ

У статті проаналізовано інституційні засоби реалізації державної політики пам’яті в медійному секторі, визначено її провідні ознаки та основні суб’єкти формування. Висвітлено сучасний стан комунікаційних стратегій учасників публічної репрезентації історичної пам’яті, охарактеризовано участь держави в цих процесах як впливового суб’єкта та ініціатора відповідного медійного дискурсу. Увагу акцентовано на послідовній політиці формування підпорядкованих інституційних установ.

Ключові слова: історична пам’ять, комунікаційна модель, комунікаційне середовище, медійний дискурс, наратив, політика пам’яті.

І. Вступ

Багатолітній український досвід боротьби за власну державність як у географічних кордонах (зовнішній фактор), так і в ідеологічному вимірі (внутрішній фактор) демонструє важливу консолідуючу функцію історичної пам’яті, яка виявилася рушійною силою українського національного проекту й об’єктивним ментальним чинником національної спорідненості.

Саме ця якісна властивість історичної пам’яті завжди була і залишається донині бажаним інструментом управління суспільною свідомістю українця. Однак у керівній формулі (спочатку імперській, а пізніше радянській) національна спорідненість підмінялася соціальною спільністю, сталість і стабільність якої залежала від чітко спланованої державної комунікаційної стратегії, її імперативної позиції відносно опозиційного дуалізму народу (який, незважаючи на примус та утиски, зумів протистояти повному розчиненню української історичної пам’яті в колоніальному історичному метанаративі).

В українському варіанті держава завжди була впливовим суб’єктом формування колективних моделей пам’яті, оперуючи необмеженим інституційним ресурсом й використовуючи важелі державного управління правляча еліта перетворила “історичну пам’ять” на інструмент політичних маніпуляцій та технологій, сформувавши самостійну сферу діяльності органів влади – “державну політику пам’яті”.

Ефективність цього сектора державного управління напряду залежить від адекватно спланованого публічного дискурсу влади, що реалізується шляхом повноцінного залучення засобів масової інформації до процесу поширення (репродуктивна функція) та формування історичної пам’яті (продуктивна функція), адже медіа водночас є і носіями (“місцями”) історичної пам’яті, і джерелами її формування. Крім того, участь ЗМІ в проце-

сах реалізації політики пам’яті зумовлена певним консерватизмом історичної свідомості. Адже в молодшому віці вона формується переважно під впливом родини та історичних знань, здобутих у процесі навчання, в дорослому ж віці змінюється несистемно, здебільшого під впливом дискусій у ЗМІ, у межах відповідних дискурсних практик. Безумовно, цього факту не можуть не враховувати ні активна громадськість, ні український політикум, ні офіційна влада, які, разом з науковими інститутами, виступають основними суб’єктами формування національної історичної пам’яті та ініціаторами її публічного дискурсу в медіа. Сучасний стан комунікаційних відносин дає можливість констатувати наявність відкритого простору “управління історією”. Однак відсутність рівнозначних інституційних засобів створює передумови для деформації (а то й нівеляції) конвенційних комунікаційних стратегій між основними учасниками публічного дискурсу й породжує численні маніпуляції, що сприяють ескалації політико-ідеологічних та соціальних конфліктів. Підґрунтям для культивування та поширення маніпуляційних стратегій стають низький рівень громадянської та національної самосвідомості, численні регіональні, етнічні, мовно-культурні суперечки, відсутність культури діалогу загалом.

Наведені вище чинники демонструють той факт, що за двадцять років незалежності Україна так і не пододала внутрішніх факторів суверенності української історичної пам’яті, й актуалізують вироблення обґрунтованих засад національної політики пам’яті, удосконалення та коригування її державного вектора, узгодження суб’єктів публічної репрезентації, специфіки медійного контенту, формування культури пам’яті загалом.

Аналіз сучасного стану дослідження історичної пам’яті представлений здебільшого численними соціологічними дослідженнями, проведеними незалежними установами та організаціями (зокрема, “Юреїніан соціолоджі сервіс”, “Українське демократич-

не коло”, Інститут соціології НАНУ, “Соціс” та ін.), результати цих досліджень і досі не стали предметом наукового аналізу, хоча й були оприлюднені в ЗМІ. Окремі аспекти проблемних питань та пріоритетних напрямів розвитку національної політики пам’яті висвітлені в аналітичних розвідках В. Солдатенка, І. Юхновського, О. Вишняка, І. Симоненко та інших, що є співробітниками інституційних установ (Інституту національної пам’яті, Національного інституту стратегічних досліджень), й по суті суб’єктами впровадження державної політики пам’яті. У науковій комунікації проблемам сучасного стану дослідження історичної пам’яті присвячена досить невелика кількість праць, зокрема Ю. Зерній, В. Звереві, Г. Коньшиної, В. Кулика, Я. Примаченко, Т. Ящук, зазначені розвідки розкривають лише окремі аспекти “історичної пам’яті”, її функціональну специфіку в системі державного управління, зокрема як засобу соціалізації та консолідації. Однак практична актуальність “історичної пам’яті”, ініційована численними публічними дискусіями й поглибленим запитом з боку держави, створила передумови для розгортання поліаспектних досліджень цього явища в сучасних умовах, що характеризуються процесами політичної поляризації, інформаційної інтенсифікації та кореляцією ціннісно-смыслового виміру, змінами соціально-політичного контексту, формуванням нових інформаційно-кодкових систем тощо. Одним з найбільш перспективних напрямів сучасних досліджень вважаємо аналіз соціально-комунікаційних моделей медійної репрезентації історичної пам’яті, специфіки публічних стратегій її основних суб’єктів, комунікаційних прийомів і технологій трансляції образів минулого в прагматичних концепціях, які дають змогу не лише виявлення механізмів маніпуляції (деструктивної комунікації), а й налагодження конвенційних комунікаційних стратегій, продуктивного формування спільного історичного нарративу.

II. Постановка завдання

Метою статті є аналіз інституційних засобів медійної репрезентації дискурсу “історичної пам’яті” в концепції реалізації державної політики пам’яті. Методологічний інструментарій зумовлений специфікою об’єкта дослідження й реалізований у використанні аналізу нормативно-правових актів у сфері державного менеджменту, моніторингу публічних заходів інституційно підпорядкованих установ, контент-аналізу основного наповнення медійних суб’єктів формування історичної пам’яті в межах державного замовлення.

III. Результати

Сучасний стан концептуалізації масової історичної свідомості в українському комунікаційному середовищі демонструє помітну

актуалізацію дискурсу національної пам’яті як стратегічного інформаційного простору для просування важливих соціокультурних та ідейно-політичних програм. Активним учасником цих процесів залишається держава, яка відповідно ст. 11 чинної Конституції України має “сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури...”. Український історичний поступ демонструє той факт, що політика пам’яті завжди була важливим сектором державного управління й знаходилася під керівництвом президентів країни, а тому залежала від їхнього соціально-політичного курсу, зміна якого зумовила перформатування колективної пам’яті.

З приходом до влади В. Януковича в Україні розгортається новий етап “модернізації” національного історичного нарративу, що починається із санації попередніх ініціатив і характеризується зміною основного курсу національного будівництва, провідним вектором якого стає економічно-державницький фактор. Для порівняння, дискурс-аналіз медійних репрезентацій “історичної пам’яті” за часів попередніх президентів дає можливість репрезентувати публічну діяльність у зазначеному секторі так: за Л. Кравчука – як національно-романтичну, за Л. Кучми – територіально-державницьку, за В. Ющенка – національно-духовну.

Практичними заходами в реалізації програми офіційної політики пам’яті стає ліквідація Інституту національної пам’яті (Указ Президента № 1085/2010) – єдиного органу влади, відповідального за формування державної політики національної пам’яті, і створення натомість однойменної науково-дослідної установи, що переходить в управління Кабінету Міністрів України (Указ Президента № 1086/2010). Постановою “Про затвердження Положення про Український інститут національної пам’яті” (від 31.01.2011 р. № 74) був визначений статус і сформульовані основні напрями діяльності Інституту, які зводяться до науково-експертної та науково-аналітичної роботи у сфері державної політики з питань національної пам’яті.

У зв’язку з ліквідацією спеціальних повноважень попереднього Інституту, закріплених Положенням про УІНП та Законом України “Про Голодомор 1932–1933 років в Україні” відбувається абсолютне переформатування офіційного курсу національної пам’яті, а подекуди, на думку експерта історика В. В’ятковича [1], припинення державної політики в цьому напрямі загалом. У медійному секторі ці процеси репрезентували такі дискурси: закриття музеїв та архівів, політичне втручання в академічну дискусію щодо питань Голодомору, політичних репресій та визвольного руху; вилучення зі шкільних підручників історії окремих періодів та істо-

ричних постатей; політизовані дискусії навколо посад Голови УІНП та Держкомархіву; публічне заперечення правлячою елітою Голодомору як акту геноциду тощо.

Наведені приклади свідчать про зміну модеруючої ролі влади у просуванні національно-патріотичного дискурсу й демонструють коригування основних аспектів комунікаційної діяльності в напрямі формування історичної пам'яті. Характерною ознакою цих процесів є згортання широких медійних дискусій навколо найбільш політизованих питань українського минулого, інформаційне замовчування регіональних розбіжностей різних версій історичної пам'яті, трактування окремих аспектів національно-патріотичного дискурсу як таких, що поляризують українську спорідненість тощо. Формування "умовної стабільності" й прилаштування до потреб сьогодення керованих символів послідовників пострадянського і державницького наративів стають провідною ознакою економічно-державницької концепції сучасної політики пам'яті.

Такий кон'юктурний підхід викликав широкі дискусії в медіа між основними учасниками комунікаційних відносин у сфері формування історичної пам'яті й став підґрунтям для формування медійного контрдискурсу, що поширився за межі національного комунікаційного простору. Саме цей процес є важливою характеристикою сучасного етапу розвитку національної політики пам'яті і демонструє той факт, що дискусії навколо оцінки важливих аспектів історичного минулого України переросли державні кордони і виявляються в цілеспрямованій позиції керівництва сусідніх країн (зокрема РФ) стосовно державної політики пам'яті в Україні й формуванні самостійного публічного дискурсу в медіа та соціальних мережах. Українська ж позиція демонструє відсутність з боку держави системних заходів щодо обмеження чи протидії зовнішнім впливам на стан історичної пам'яті, що є загрозою для національної безпеки.

Внутрішня політика компромісів призводить до хаотичності в репрезентації історичних дискурс-категорій та, як наслідок, помітної дезорієнтації суспільної свідомості громадян. Фактично, сьогодні ми маємо справу з двома несумісними уявленнями щодо історичної концепції України, які репрезентують антагоністичні вектори національної політики пам'яті. У медійній практиці протиставлення представлено радше імпліцитно (маркерами антагоністичних версій історичної пам'яті) й спирається на дискурсивні засоби.

У цьому сенсі слушною є думка В. Гриневича: "... гра на двох полях історичної пам'яті стала звичною справою для вищої української влади, яка рівною мірою віддала

належне як націоналістичним, так і радянським датам та ювілеям" [2]. Партикулярність такої моделі комунікації виявляється у використанні стратегії бінарної опозиції на рівні "ми/вони", "свій/чужий" (переважно відносно внутрішнього фактора), її маніпуляційна природа стає основою формування так званої "гібридної ідентичності". На думку публіциста М. Рябчука, "сьогоднішній національний наратив базується на історичній моделі М. Грушевського" [3], де владна еліта займає доволі зручну позицію між двома опозиційними концепціями офіційної політики пам'яті, залишаючи по собі свободу тлумачення важливих положень національного наративу в межах нагальних завдань та політичних потреб. У комунікаційному середовищі така позиція породжує стратегію субституції, семантична подвійність якої спричиняє подвійність політичну. Однак потреба у зміцненні політичного лідерства, а також уніфікації існуючих регіональних конфліктів спонукає нинішнього Главу Держави апелювати до національних версій української історії (Укази Президента від 17.12.2009 р. № 1069/2009; від 06.01.2010 р. № 5/2010; від 20.01.2010 р. № 47/2010; від 16.05.2012 р. № 316/2012; від 03.07.2012 р. № 430/2012; від 26.10.2012 р. № 614/2012), які однак мають нейтральний характер щодо різних версій історичної пам'яті й питань української культурної спадщини.

Ознакою системності в реалізації нинішньої державної програми національної політики пам'яті стає не просто пристосовування історії до ситуативних обставин сьогодення, а послідовне формування підпорядкованих інституційних установ, які не лише сприяють реалізації основного суспільно-політичного курсу, а й координують громадські ініціативи щодо контенту основних історико-культурних дискурсів.

У цій моделі науково-аналітична та експертна функції в легітимізації державного проекту покладаються на Інститут національної пам'яті та Національний інститут стратегічних досліджень, які повинні надавати наукове та аналітичне забезпечення формуванню державної політики пам'яті й розробляти обґрунтовані рекомендації в межах своїх повноважень Кабінету Міністрів України, активно співпрацюючи з Комітетом з питань культури та духовності, у сфері реалізації гуманітарної політики. Однак засадничо вони не можуть справляти жодного впливу на формування державної політики й фактично дублюють роботу інститутів Національної академії.

Моніторинг законопроектної діяльності вищезазначених установ протягом 2012 р. демонструє таку тенденцію: протягом року Комітетом з питань культури та духовності за експертизи УІНП до розгляду у Верховній

Раді подано 76 проектів Постанов, з яких 21 – очікує розгляду. Аналіз змісту Постанов характеризує основні вектори державної політики пам'яті, зокрема протягом року було подано 15 проектів, щодо святкувань річниць географічних назв (9 з яких ухвалено, 4 відхилено); 2 постанови стосувалися річниць слов'янського періоду (обидві відхилені); 2 – козацької доби (1 відхилено); 1 – щодо святкування ювілею видатному діячу національних меншин (ухвалено); 33 проекти Постанов у межах російсько-імперського дискурсу (26 з яких ухвалено, 7 відхилено); 23 проекти Постанов у межах національно-демократичного дискурсу (9 з яких ухвалені, 14 відхилено). Тенденційним є той факт, що відхилені всі проекти, які стосувалися вшануванням жертв масових репресій, крім того, чекають на розгляд дискусійні Постанови “Про відзначення 650-ї річниці визволення українських (руських) земель від гніту Золотої Орди”, “Про відзначення 825-річчя першої літописної згадки назви “Україна”, “Про відзначення 100-річчя з дня народження Василя Свиди”.

Ухвалені Постанови були включені до Переліку державних, релігійних та професійних свят, визначних подій, пам'ятних дат, ювілеїв та інших суспільно важливих подій у 2012 р., заходи з відзначення та проведення яких потребують висвітлення державними засобами масової інформації. Цей Перелік є обов'язковою складовою тематичного планування медійного контенту ЗМІ, підпорядкованих Державному комітету телебачення і радіомовлення України, і є основою для формування методичних рекомендацій щодо тематичного наповнення державного замовлення та контракту.

З метою ефективної реалізації державної медійної політики в напрямі формування історичної пам'яті Держкомтелерадіо розробляє та надсилає підприємствам, установам та організаціям, що належать до сфери його управління “Методичні рекомендації змістового наповнення теле-, радіо- контенту” відповідно до ліцензійних зобов'язань. Зокрема, у розділі “Нові підходи до підготовки державного контракту і тематичного плану” на 2012 р., включено вимогу, відповідно до якої слід “передбачити ефірний час для спеціальних та тематичних передач, відеофільмів, присвячених висвітленню пам'ятних історичних подій, ювілейних дат, неординарних заходів загальнодержавного значення, а також характерних для кожного регіону”, крім того, обов'язковою вимогою формування культурного мовлення є наявність “програм про державні свята, пам'ятні історичні події, дати, ювілеї” (“Методичні рекомендації державним телерадіокомпаніям щодо формування тематичних планів на 2012 рік” від 02.12.2011 р. № 6227/29/3).

Аналіз ефірного контенту обласних державних телерадіокомпаній у 2012 р. дає можливість констатувати, що з метою виконання державного замовлення щодо реалізації політики пам'яті в тематичних планах було заплановано і вийшло в ефір близько 4–6 телевізійних програм та 3–4 радіо-програм, зміст яких стосується *тлумачення* історико-культурної спадщини України. Зокрема, в ефірі Донецької обласної державної ТРК – 6 телевізійних програм (“Сторінки історії”, “Хронограф”, “Непідвладне часу”, “Хроніка нашого життя”, “Мій рідний край”, “Культура Донеччини”), 5 радіо-програм – (“На полюсах історії”, “Земляки”, “Невигадані історії”, “Хроніки минулого”, “Духовна пристань”); в ефірі Запорізької обласної державної ТРК – 4 телевізійні програми (“Історичні постаті”, “Цей день в історії”, “Мій рідний край”, “Легенди Запоріжжя”, “Як це було”), 3 радіо-програми (“Цей день в історії”, “Незабутнє”, “Події та особистості”).

Ще одним важливим напрямом роботи Державного комітету телебачення і радіомовлення України в концепції реалізації державної політики пам'яті є контроль за виконанням Постанов Верховної Ради України та Указів Президента щодо інформаційного висвітлення історико-культурних заходів у медійному секторі. З цією метою Держтелерадіо здійснює розсилку розпоряджень щодо виконання постанов медіа-організаціям, що належать до сфери його управління, за результатами виконання яких у триденний термін після проведення заходів вони мають надати розгорнутий звіт інформаційного висвітлення змісту постанов із зазначенням програм, рубрик, окремих та спеціальних випусків передач, їх хронометражу та дат виходу в ефір. Наприклад, у звіті на розпорядження Держтелерадіо про виконання постанови Верховної Ради “Про відзначення на державному рівні 14 жовтня 2012 року 360-річчя заснування Чортомлицької Запорозької Січі та вшанування пам'яті кошового отамана Івана Сірка” від 05.07.2012 р. № 5106-VI Донецька обласна державна ТРК вказала: “На обласному радіо ця тема висвітлювалася у передачі “На полюсах історії” від 15.10.2012 р. хронометражем 18 хвилин. Також ця дата позначилася в “Історичному календарі” 14.10.2012 р. хронометражем 6 хвилин. У передачі “Духовна пристрасть” від 10.10.2012 р. хронометражем 18 хвилин. На середніх хвилях обласного радіо ця тема прозвучала в передачі “Збережи своє коріння” від 11.10.2012 р., хронометражем 24 хвилини. На обласному телебаченні тема висвітлювалась у програмах “Сторінки історії” (хронометраж 26 хвилин) від 12.10.2012 р. та “Хронограф” (хронометраж 13 хвилин) від 07.10.2012 року”

(відповідь на лист Державного комітету телебачення радіомовлення України № 87/02).

IV. Висновки

Проведене дослідження та моніторинг основних суб'єктів реалізації політики пам'яті дали змогу з'ясувати важливу координуючу роль держави у формуванні української історичної пам'яті, охарактеризувати публічну діяльність у зазначеному секторі як таку, що зумовлена економічно-державницьким фактором й відзначається послідовним формуванням підпорядкованих інституційних установ. Публічна репрезентація державних ініціатив щодо контенту основних медійних дискурсів реалізується шляхом повноцінного залученням засобів масової інформації до процесу поширення та формування історичної пам'яті й дає можливість констатувати наявність відкритого простору "управління історією".

Перспективними напрямками подальших досліджень вважаємо аналіз медійних репрезентацій основних учасників комунікаційних відносин у сфері формування націо-

нальної політики пам'яті, дослідження сучасного вектора державної політики пам'яті, зокрема в концепції інтеграційних процесів становлення української політичної нації, а також аналіз міжнародного інформаційного впливу на процес формування української історичної пам'яті.

Список використаної літератури

1. Янукович завершив ліквідацію державної політики національної пам'яті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://narodna.pravda.com.ua/politics/4d02a9652f7c7/>.
2. Гриневич В. Расколота память: Вторая мировая война в историческом сознании украинского общества // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2005. – № 2–3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/gri24.html>.
3. Рябчук М. Культура памяти и политика забвения [Електронний ресурс] / М. Рябчук. – Режим доступу: <http://www.bigyalta.om.ua/node/2626>.

Стаття надійшла до редакції 23.10.2012.

Хитрова Т.В. Медийные средства репрезентации дискурса “историческая память” в концепции реализации государственной политики памяти

В статье анализируются институциональные средства реализации государственной политики памяти в медиа-секторе, аргументируются ее ведущие признаки и основные субъекты формирования. Определяется современное состояние коммуникационных стратегий участников публичной репрезентации исторической памяти, характеризуется участие государства в этих процессах как влиятельного субъекта и инициатора соответствующего медийного дискурса. Акцентируется на последовательной политике формирования институциональных учреждений.

Ключевые слова: историческая память, коммуникационная модель, коммуникационная среда, медийный дискурс, нарратив, политика памяти.

Khitrova T. Media means of representation of discourse of historical memory in the concept of realization of a state policy of memory

An author analyzes institutional means of a state policy of memory in media sector and defines its leading signs and the main subjects of formation. Also he gives reason of the current state of communication strategy of participants of a public representation of historical memory, characterizes participation of the state in these processes as influential subject and initiator of the corresponding media discourse. In article the emphasis is placed on the consistent policy of formation of institutional establishments.

Key words: the historical memory, communication model, communication environment, media discourse, narrative, the policy of memory.